

Манашева К.П., Карагозуева Г.Ж., Чыныбеков К.Т., Тажиббаева У.К.

**ТОГУЗ КОРГООЛ УЛУТТУК ОЮНУНУН ЖАШ МУУНДАРГА
ТИЙГИЗГЕН ПЕДАГОГИКАЛЫК ТААСИРИ**

Манашева К.П., Карагозуева Г.Ж., Чыныбеков К.Т., Тажиббаева У.К.

**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ ВОЗДЕЙСТВИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИГРЫ
«ТОГУЗ КОРГООЛ» НА ПОДРАСТАЮЩЕЕ ПОКОЛЕНИЕ**

K. Manasheva, G. Karagozueva, K. Chynybekov, U. Tazhibbaeva

**PEDAGOGICAL IMPACT OF THE NATIONAL GAME
«TOGUZ KORGOOL» ON THE YOUNGER GENERATION**

УДК: 371:796.37.037:896/1 (575.2)

Бул макалада улуттук оюндардын жаш муундарга тийгизген таасирине өзгөчө көңүл бурулган. «Тогуз коргоол» оюнун сабактан тышкары убакыттарда ойноодо, өсүп келе жаткан муундун психологиялык жана эмоционалдык абалына оң таасирин тийгизет деп эсептейбиз. Жаштарды тарбиялоодо билим берүү менен биргеликте улуттук спорттун түрү «тогуз коргоол» оюну акыл-эсти, математикалык эсептөөнү жана логикалык ой-жүгүртүүнү өнүктүп-өстүрүүдө негизги факторлордун бири катары каралат. Улуттук оюн моралдык-этикалык нормалардын жыйындысын, спорттогу ишмердүүлүгүнүн көндүмдөрүн берет. Элдик педагогиканын бардык изилдөөчүлөрү тогуз коргоол оюну акыл жөндөмдүүлүгүн өстүрүүдө эң маанилүү компоненттеринин бири деп изилдешкен. Кыргыз Республикасынын билим берүү жаатында, тагыраак айтканда мектептерде, жоргорку окуу жайларда жана мекемелерде өтүп жаткан улуттук спорттун түрлөрү боюнча секциялар, спорттук мелдештер системалык түрдө уюшулбай жатканына көңүл бурулбай келет.

Негизги сөздөр: тогуз коргоол оюну, педагогикалык таасир, тарбия, машыгуу, билим, усулдар, мелдештер.

В этой статье особое внимание уделяется влиянию национальных игр на молодое поколение. Считаем, что игра в «Тогуз коргоол» во внеурочное время положительно влияет на психологическое и эмоциональное состояние подрастающего поколения. Национальный вид спорта «тогуз коргоол» в сочетании с образованием в воспитании молодежи рассматривается как один из основных факторов развития интеллекта, математического расчета и логического мышления. Национальная игра представляет собой совокупность морально-этических норм, навыков спортивной деятельности. Все исследователи народной педагогики исследовали, что игра «тогуз коргоол» является одним из важнейших компонентов развития умственных способностей. В сфере образования Кыргызской Республики игнорируется систематическая неорганизованность секций, спортивных соревнований по национальным видам спорта, проходящих в школах, высших учебных заведениях (вузах) и учреждениях. Игнорируется систематическая неорганизованность секций, спортивных соревнований по национальным видам спорта, проводимых в сфере образования Кыргызской Республики, а именно в школах, вузах и учреждениях.

Ключевые слова: игра тогуз коргоол, педагогическое влияние, воспитание, тренировка, знание, методы, соревнования.

This article focuses on the impact of the national Games on the younger generation. We believe that playing «Toguz korgool» outside of school hours has a positive effect on the psychological and emotional state of the younger generation. The national sport «Toguz korgool» in combination with education in the upbringing

of young people is considered as one of the main factors in the development of intelligence, mathematical calculation and logical thinking. The national game is a set of moral and ethical norms, skills of sports activity. All researchers of folk pedagogy have investigated that the game «Toguz korgool» is one of the most important components of the development of mental abilities. In the field of education of the Kyrgyz Republic, the systematic disorganization of sections, sports competitions in national sports held in schools, higher educational institutions (universities) and institutions is ignored. The systematic disorganization of sections, sports competitions in national sports held in the field of education of the Kyrgyz Republic, namely in schools, universities and institutions, is ignored.

Key words: toguz korgool game, pedagogical influence, education, training, knowledge, methods, competition.

Педагогикада оюндардын окутуу мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу илгертен бери келе жатат, бул бардык мезгилдердин жана элдердин педагогдору өз практикаларында окутуунун эң табигый жана жеткиликтүү методу катары колдонуп келгендигин көрсөтүп турат.

Биз жүргүзгөн психологиялык-педагогикалык анализ, педагогикалык ой-пикирдин өкүлдөрү тарабынан кылымдар бою окутууда оюндарды колдонуу көйгөйү талкууланып келген негизги этаптарды аныктоого мүмкүндүк берди.

Баланын тарбияланышында оюндун педагогикалык маанисинин ордун философиялык түшүнүү катары мүнөздөөгө боло турган биринчи этап байыркы доорлордон башталат.

Өткөн доордун көрүнүктүү ойчулдары Махмуд Кашгари, Жусуп Баласагын оюнду окуу процессинде колдонуунун эффективдүүлүгүнө көңүл бурган.

Алар өздөрүнүн эмгектеринде, окутуунун маңызы, милдеттери жана методдору боюнча көз-караштарын ырааттуу белгилешип, тогуз коргоол оюну окутуунун жана тарбиялоонун негизги каражаттарынын бири болуусу керек деп эсептешкен.

Ошондой эле, алар тарбиячыларды мыкты болууга жетиши керек болгон кесипке балдардын «табитин» жана «каалоосун» багыттоо үчүн тогуз коргоол оюндарын колдонууга үндөгөн.

Жусуп Баласагын үчүн кол өнөрчүлүктү, дыйканчылыкты, эсепти, согуш өнөрүн үйрөнүү процес-

си оюндан ажырагыс нерсе. Ал мындай деп жазган: «Досум, балдарыңды илим менен мажбурлап эмес, оюн менен тамактандыр, ошондо сен баарынын табигый каалоосун жакшы байкай аласың».

Платон иштелип жаткан оюндун теориялык концепциясында анын илимий маанисин дайыма баса белгилейт. Ал үчүн оюндун категориясы илимий сабактардай эле олуттуу.

Интеллектуалдар тогуз коргоол оюнун арифметиканын, астрономиянын жана геометриянын жанына коюп, ошол эле учурда бул оюнду жаштарга үйрөтүүнүн максатка ылайыктуулугу жөнүндө жыйынтык чыгарышкан.

«Мыйзамдардын» жетинчи китебинин биринде Платон мындай деп жазат: “Тогуз коргоол” оюну бул илимдерден алыс эмес окшойт? Ошондуктан, мен жаштарды буга үйрөтүү керек деп ырастайм. Чындыгында, бул зыянсыз жана кыйын эмес, бул оюнду үйрөнүү пайдалуу болот жана биздин мамлекетке эч кандай зыян келтирбейт”.

Ошентип, Платон бизге оюндардын дидактикалык багыты жөнүндө гана маселе көтөрбөстөн, интеллектуалдык оюндарды окутууда колдонуу мүмкүнчүлүгүн негиздөө аракетин жасаган биринчи автор болуп саналат.

Байыркы Рим мугалими Марк Фабиус Квинтилиан дагы оюндун дидактикалык мааниси жөнүндө ушундай ойду айткан.

«Чеченди тарбиялоо жөнүндө» очеркинде ал, оюнду акыл-эсти башкаруучу жана мүнөздү тарбиялаган атайын дидактикалык шайман катары бөлүп көрсөтүүнү катуу сунуштаган. Мындан тышкары, М.Ф. Квинтилиандын көрсөтмөсүндөгү оюн диагностикалык курал катары да иштеген: «Жалкоо жана өзүнүн жашына мүнөздүү болгон оюндарда ар дайым көңүлү чөккөн бала тырышчаактык менен окуйт деп мен үмүттөнө албайм», - деп жазган ал.

Тескерисинче, Аристотель көз карандысыз баалуулук катары оюнга маани берген эмес. Платонду жашоодогу оюн идеалдаштырды деп туура сындап жатып, Аристотель андагы дидактикалык маанини көргөн жок жана олуттуу иш-аракет үчүн зарыл болгон эс алуу катары гана эсептеди. «Кантсе да, иштеген адамга эс алуу керек, ал эми оюн эс алуу үчүн керек», - деп Аристотель эсептеген.

Ошентип, философиялык-педагогикалык чыгармачылыктын алгачкы эстеликтеринде, педагогикалык курал катарында оюндун негизги маанилүү парадигмалары коюлган. Бир жагынан, оюндун дидактикалык мааниси четке кагылып, анын ролу эс алуу жана көңүл ачуу деңгээлине чейин кыскарса, экинчи жагынан, оюн педагогикалык процесстин маанилүү компоненти катары каралды.

Экинчи этап кайра жаралуу мезгилиндеги педагогдордун эмгектеринде башталат. Бул багыттын

мазмуну – оюндар менен баланын акыл-эс, эмгек, дене-тарбия жана адеп-ахлактык тарбиясы менен окутуунун оюн усулунун ортосундагы байланышты негиздөө аракеттери.

Эгерде орто кылымдын башында, диний-догматикалык билим берүү системасынын жана схоластикалык гүлдөп турган мезгилинде, оюн окутуунун жана тарбиялоонун методу катары четке кагылса, анда кайра жаралуу мезгилинде оюн жана оюн ишмердүүлүгүнүн көйгөйлөрү кайрадан мурдагы теориялык актуалдуулугуна ээ болушат. Эң ири педагогдордун пикири боюнча, оюн кайрадан байыркы доордогудай эле, билим берүүнүн маанилүү куралы катары жарыяланган.

Ошентип, алгачкылардан болуп оюнду окутуунун методу катары колдонуу идеясын «Шаттык үйү» деп аталган айылдык мектепте ишке ашырылган, балдарга билим берүүнүн мазмуну көңүлдүү, кызыктуу формада сунушталган.

Баланын ар тараптуу өнүгүү процессиндеги оюндун ролун Жусуп Баласагын педагогикада биринчилерден болуп белгилеген. Ал оюнда баланы ой жүгүртүүгө үндөйт, анын сезимин жана эркин активдештирет, анын мүнөзүнө, акылына жана иш-аракетине таасир этет деп жазган.

Окуу процессинде айрым оюн ыкмаларын колдонуу менен, ал баланы жаш өзгөчөлүктөрүнө жана оюн кызыкчылыктарына ылайык тарбиялоо зарылдыгын белгилеген. Ошондой эле, М. Кашгари да окууда оюндарды колдонуу теориясынын өнүгүшүнө чоң салым кошкон. Ал оюнду баланын интеллектуалдык жардамы менен өркүндөтүп, өркүндөтүүчү метод катары кароого өткөн. Натыйжада, балдар эч кандай кыйынчылыксыз, «жигердүү жашоого» өтө эле даярдана алышат, анткени жаратылыштын өзү, башкача айтканда, оюн аларды буга мажбурлайт.

Башка кыргыз агартуучулары дагы окутуунун оюн методикасынын жактоочулары болушкан. Ошентип, Каныкеев билимди эффективдүү өздөштүрүү идеясын күчтүү таанып билүү кызыкчылыгына негизделген процесс катары иштеп чыккан, ал балдардын кичинекей кезинде окууну оюн менен айкалыштыруу керек деп айткан. Мындай учурда билим берүү балдардын көз алдында толук таанууга ээ болот жана алар жолдоштору алар менен ойноп берүүсүн сурангандай эле мугалимден аларга сабак өтүүсүн өтүнөт.

Оюндар менен окутуунун ортосундагы байланыш көйгөйү, баланын инсандык сапатын өнүктүрүү, тигил же бул деңгээлде, өткөн мезгилдин башка ойчулдарынын көңүлүн бурат. Бирок, алардын өтө баалуу билдирүүлөрүндө, негизинен, жалпы ой жүгүртүүлөр жана окуу процессиндеги оюндун маанилүүлүгү, баланын инсандык сапаттарынын өнүгүшү үчүн оюнга багыт берүү зарылдыгы жөнүндө божо-

молдор гана камтылган. Ушул көйгөйлөрдүн бардыгын чечүү оюнун пайдалануунун педагогикалык идеясын өнүктүрүүнүн үчүнчү этабынын мазмуну болуп калды.

Үчүнчү этап, окуучулардын оюн ишмердүүлүгүн максаттуу педагогикалык изилдөөнүн башталышы менен мүнөздөлөт, мында оюн инсанды окутуунун жана ар тараптуу өнүктүрүүнүн каражаты катары, атайын изилдөөнүн предмети болуп калат. Бул багыт оюнду мектепте окутуунун жана өнүктүрүүнүн каражаты катары пайдалануунун психологиялык жана дидактикалык негиздерин түптөгөн эмгектерден башталат. Оюн активдүүлүгүн окутуунун каражаты катары карап, Каныкеев бул иш-аракетти жетектөө жолдорун аныктаган. Оюнду алып баруу, Каныкеевдин айтымында, иштин ушул түрүнүн өзгөчөлүктөрүн мүмкүн болушунча эске алууну билдирет.

Аны ийгиликтүү башкаруу үчүн, ал төмөнкү төрт эрежени сактоону сунуш кылды.

Биринчиден, балдар үчүн оюндарды туура тандоо. Ал чоңдор ойлоп тапкан оюндарды сынга алып, тарыхый оюн түрлөрүн колдонууга үндөгөн.

Экинчиден, ал балдарды ойноого үйрөтүү керектигин далилдеген. Өз алдынчалыкка калган балдар, иштин бардык мүмкүнчүлүктөрүн өз алдынча ишке ашыра алышпайт, ошондуктан ал биргелешкен оюндарга жолдошторду тандап гана тим болбостон, өзү ойлоп тапкан идеяларды сунуштоону сунуш кылып, аны бала өзүнүн фантазиясы менен кайра иштеп чыгуу керектигин айткан.

Үчүнчүдөн, оюн эркин иш катары жагымдуулугун жоготпошу үчүн педагогдордун тигил же бул оюнду мажбурлоо жолу менен жок кылуу мүмкүнчүлүгүнөн сак болуу керектигин эскертет.

Төртүнчүдөн, оюндагы тарбия бала ушул иш-аракетке тойбогондой жана мектептеги иш-аракеттерге оңой өтүшү үчүн жүргүзүлүшү керек.

Оюндарды башкаруунун негизги эрежелерин бөлүп көрсөтүү менен, Каныкеев көбүнчө заманбап психологдордун жана мугалимдердин эмгектеринде иштелип чыккан оюн ишмердүүлүгүн башкаруунун негизги теориялык принциптерин болжолдогон. Адабиятта оюндун теориялык чечмелениши принципалдуу жаңы мазмунду алды.

Оюн педагогикасынын мыкты традицияларын өркүндөтүү менен, кырдаалды түздөн-түз түрткү менен эмес, эң чоң каршылык көрсөтүү чегинде чечүү талап кылынат.

Чогултулган оюн бардык өнүгүү тенденцияларын камтыйт. Оюнда бала ар дайым өзүнүн орто жашынан, күнүмдүк жүрүм-турумунан жогору турат. Эрежеге катуу баш ийүү, импульсивдүү аракеттерден баш тартуу – бул оюндан максималдуу ырахат алуу гана эмес, ошондой эле жакынкы өнүгүү зона-

сынын пайда болушунун түпкү себеби. Жашоодо бул эрежелерге баш ийүү таптакыр мүмкүн эмес нерсе болсо, ал оюнда бул мүмкүн болуп калат, ошентип оюн баланын жакынкы өнүгүү аймагын түзөт.

50-60-жылдарда негизги көңүл оюндарды уюштуруу системасындагы жана сабакты өткөрүү методдорундагы ролун тактоого бурулган. Ушул мезгилде жүргүзүлгөн иштердин арасында биздин ишибиздин темасына түздөн-түз байланыштуу болгон изилдөөнү бөлүп көрсөтүү керек. Бул Фрадкинанын «Оюндарды психологиялык анализдөө жана алардын мектеп окуучуларын окутуудагы ролу» жөнүндөгү статьясы. Автор интеллектуалдык оюндар мектепте атайылап окутуунун маанилүү кошумча каражаты катары колдонулуп, ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө өбөлгө түзүп, окуу көрсөткүчүнө кыйыр таасир этиши керек деп эсептейт.

Акыркы жылдары билим берүүнүн структурасы менен мазмунундагы олуттуу өзгөрүүлөргө байланыштуу, билим берүү процессинде оюн ишмердүүлүгүнүн резервдерин колдонууга кызыгуу кайрадан байкалды.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн анализи мектептин шартында оюнду пайдалануунун натыйжалуулугун изилдөөнүн бир нече теориялык ыкмаларын бөлүп көрсөтүүгө мүмкүндүк берет:

- оюн биринчи кезекте окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу каражаты катары;
- оюн окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатуу жолу катары;
- оюн билимди өздөштүрүүнүн натыйжалуулугун жогорулатуунун каражаты катары каралат.

Ушул ыкмалардын арасында Таникеевдин эмгеги өзгөчө орунду ээлейт, ал педагогиканын салттуу көйгөйүн жаңыча карап, изилдөөлөрдүн тегиздигин мектеп окуучуларынын билим берүү иш-аракеттеринин натыйжаларына, оюндардын айрым түрлөрүнүн таасиринин өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө бурду.

Таникеевдин педагогикалык ишинде окууда оюн колдонуу идеясы баланын мектеп жашоосунун баштапкы мезгилин талкуулоого байланыштуу пайда болот. Ушул мезгилде билим алуу, иштин бир гана түрүнө айланбашы керек, окутуу оюн менен айкалыштырылышы керек, - деп белгилеген педагог.

Балдардын акыл-эсин өркүндөтүү максатында түздөн-түз колдонулган оюндардын ичинен Таникеев интеллектуалдык оюндарга жана баарынан мурда тогуз коргоолго эң чоң маани берген, ал аны мектеп окуучуларынын диагностикасы жана акыл-эсин өнүктүрүү каражаты катары кеңири пайдаланган.

Таникеев өз ишинин тажрыйбасын жыйынтыктап жатып, мектеп окуучуларынын ой жүгүртүү маданиятын тарбиялоодо тогуз коргоолго чоң орун берилгенин, ал балдардын тартиптүү ой жүгүртүүсүнө, көңүл коюуну тарбиялоосуна, эс тутумдарынын

өнүгүшүнө өбөлгө түзүп, интеллектуалдык жөндөмдөрүн таанууга мүмкүндүк бергендигин белгилеген. Ал тогуз коргоол оюнусуз, балдардын акыл-эс жөндөмдөрүн жана эс тутумдарын толук кандуу тарбиялоону элестетүү мүмкүн эмес деп эсептеген.

Ошентип Таникеев тогуз коргоол оюнунун билим берүү процессиндеги ролуна олуттуу көңүл бурган биринчи илимпоз-педагог болгон.

Окутуунун жана тарбиялоонун оюн методикасынын өнүгүү тарыхы боюнча адабияттарга кыскача талдоо жүргүзгөнүбүздө, бул методикалык жактан билим берүү процессинде интеллектуалдык оюндарды пайдалануунун педагогикалык негиздерин иштеп чыгууну актуалдуу кылган чоң мүмкүнчүлүктөр камтылгандыгы көрүнүп турат.

Биринчи кезекте, интеллектуалдык оюндардын мектеп системасындагы ордун жана маанисин чыгармачыл жөндөмдүүлүктөрдү жана фантазияны өнүктүрүүнүн каражаттарынын бири катары аныктоого болот. Ошондой эле интеллектуалдык оюндарды тандоодо дифференциалдаштырылган ыкманы иштеп чыгуу зарыл – негизинен тарыхый калыптанган жана социалдык жактан маанилүү оюндардын түрлөрүн, мисалы, шахмат жана тогуз коргоол оюндарын.

Ошол эле учурда, интеллектуалдык оюндарды

жана алардын дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу менен байланышкан маселе жетиштүү деңгээлде изилдене элек, бул маселе боюнча мектеп окуучуларынын акыл-эсин өнүктүрүүдөгү интеллектуалдык оюндардын ролу жана мааниси жөнүндө авторлордун өзүнчө билдирүүлөрү гана бар.

Маселенин практикалык мааниси анын атайын теориялык жана эксперименталдык иштеп чыгууну талап кылат.

Адабияттар:

1. Жусуп Баласагын К. Благодатное знание. - М.: Наука, 1983. - С. 179-18.
2. Аристотель. Сочинения: в 4-х томах. - М.: Мысль, 1984. - Т.4. – С. 829.
3. Анаркулов Х. 1.0. Кыргызские народные подвижные игры, физические упражнения и современность. - Бишкек: КГИФК, 2003. - С. 297.
4. Басов М.Я. Методика психологических наблюдений над детьми. - М., 1926. - С. 433-456.
5. Гильфорд Дж. Три стороны интеллекта. // Психология мышления. / Под редакцией А.М. Матюшкина. - М.: Прогресс, 1968. - С. 433-456.
6. Махмуд Кашгари. Деваны лугати турк. - Ташкент, 1960. - Т.1. - СД 56.
7. Квинтилиан М.Ф. Двенадцать книг риторических наставлений. / Перевод с латинского. - СПб.: Типография имперской академии наук, 1834. - Т.4. – С. 630.